

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

DOI: 10.31499/2519-2035.11.2024.304236

УДК 930.1+7.046.1

Юрій КОТЛЯР,
orcid.org/0000-0003-2222-3857
доктор історичних наук, професор,
перший проректор
Чорноморського національного університету
імені Петра Могили
(Україна, Миколаїв)
K555556k@gmail.com

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І МІФ: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Досліджено феномен історичної пам'яті в системі взаємовідносин між історичною наукою та міфом. В теоретичному плані виділено гносеологічний, комплексний, конвенціональний та конструктивістський підходи вивчення поняття «історична пам'ять».

Історична пам'ять – це не історія, а форма репрезентації минулого, яку досліджують історики. Історія підпорядковує собі історичну пам'ять, яка зберігається в деяких кодифікованих (визнаних історією) слідах, залишках (місяях пам'яті). Міфологічний світогляд – перший тип осягнення історії. Історична пам'ять – це міфологізована форма групових уявлень про минуле.

Співвідношення історичної пам'яті, історії та міфу носить складний характер. По-перше, історична пам'ять є джерелом для історичних досліджень, а історія як наука виконує деміфологізуючу функцію. По-друге, історична наука базується на історичній пам'яті та на міфах, як на історичних джерелах.

Ключові слова: історична пам'ять, історична наука, міф, культура, підхід, формула.

Yuriy KOTLYAR,
orcid.org/0000-0003-2222-3857
Doctor of Historical Sciences, Professor,
The first vice-rector
Petro Mohyla Black Sea National University
(Ukraine, Mykolaiv)
K555556k@gmail.com

HISTORICAL MEMORY AND MYTH: ON THE CORRELATION OF CONCEPTS

Understanding the phenomenon of historical memory plays an important role at the present stage of historical science development. The essence of historical memory is the preservation of the most significant information in the public consciousness, which is a kind of generalisation of experience. However, when historical memory is transmitted from generation to generation, its mythologisation cannot be avoided.

The purpose of our research is to explore the level of theoretical understanding of the concept of historical memory and to consider the phenomenon of historical memory in the mythological context.

In theoretical terms, we distinguish epistemological, complex, conventional and constructivist approaches to the study of the «historical memory» concept.

In the process of studying historical memory and myth, we relied on the research of well-known foreign (R. Barthes, M. Eliade, E. Cassirer, C. Lévi-Strauss, C. G. Jung) and Ukrainian scholars (O. Boyko, O. Gotra, R. Hula, O. Dvurechenska, L. Zashkilniak, G. Kasianov, A. Kyrydon, Yu. Kotlyar, V. Masnenko, L. Nahorna, N. Yakovenko).

The relationship between the science of history and historical memory is complex and ambiguous. History and memory should be interpreted as forms of understanding, interpretation, and representation of the past that are in constant interaction and mutual complementation. Historical memory is neither history nor a part of history, but in fact a form of representation of the past that historians study. History subordinates historical memory, which is stored in

some codified (recognised by history) traces, remnants (places of memory). Historical memory is a source for history as a science. Therefore, we draw knowledge from historical memory to shape our present and future.

The mythological worldview is the first type of comprehension of history. Historical memory is a mythologised form of group perceptions of the past. An organic part of historical memory is myth, which acts as a content filler, an explanatory scheme, a tool for adjusting and constructing relevant social information that is processed, stored and reproduced by human thinking.

Much has been written about mythmaking in the formation of historical memory, but the algorithm of mythmaking remains insufficiently clarified. The relationship between myth and historical memory is complex and contradictory. In myths, time is divided into two periods: «prehistory», in which certain elements are needed only to explain what is happening in the present, and «history» itself, which usually begins here and now. The task of historical memory is to move from competition and the "war of myths" to considering different interpretations of events. Rejection of falsifications and the fight against manipulations are current requirements for historical memory.

The relationship between historical memory (HM), history as a science (H) and myth (M) is complex and can be represented by the following formula: $HM = H - M$, where historical memory is a source for historical research, and history as a science performs a demythologising function. At the same time, the following formula has the right to exist: $H = HM + M$, where historical science is based on both historical memory and myths as historical sources.

Keywords: historical memory, historical science, myth, culture, approach, formula.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку історичної науки важливу роль відіграє розуміння феномену історичної пам'яті. Сутність історичної пам'яті полягає у збереженні в суспільній свідомості найбільш значимої інформації, яка є своєрідним узагальненням досвіду.

Існуючі виклики вимагають від історії нових стратегій розвитку. Мова йде не лише про пізнання минулого, розуміння сучасного, а й щодо прогнозування майбутнього. І в цьому контексті історична пам'ять, як духовний феномен, пов'язаний з формуванням, передачею та збереженням уявлень про події минулого та сьогодення має важливе значення. Проте, під час передачі історичної пам'яті від покоління до покоління не можна уникнути її міфологізації, що пов'язано з об'єктивними (особливості епохи) та суб'єктивними (особливості світогляду окремої людини) чинниками (Двуреченська, 2014: 59).

Аналіз досліджень. У сучасному науковому середовищі проблема осмислення історичної пам'яті набула статусу не просто міждисциплінарної: її можна вважати метадисциплінарною, оскільки саме вона задає алгоритм координації когнітивних зусиль дослідників у таких різних пізнавальних сферах як історія й психологія, філософська антропологія й релігієзнавство, культурологія й соціологія, етика й естетика. Жодна галузь соціогуманітарного знання не лишається осторонь міркувань про історичну пам'ять як про духовний ресурс цивілізації, пантеон національної ідентичності, основу культури й моральності. А отже, історичну пам'ять можна відносити до типу прагматичного знання: прикладного та філософсько-світоглядного. Воно перебуває водночас у двох площинах: діахронічній (генетичній, темпоральній), яка забезпечує розгляд послідовно-лінійної зміни подій у часі, і синхронічній (структурній), яка створює можливість синхронного аналізу зв'язків, структур, геополітичних впливів (Нагорна, 2012: 8).

Київський історик А. Киридон вважає, що розширення теоретичного горизонту, методологічного й категоріального апарату в академічному середовищі актуалізувало проблему дослідження «пам'яті». Цей феномен став предметом наукових студій у різних царинах знань – історії, соціології, культурології, філософії, політології, етнографії, психології, а також

спричинився до появи нових напрямів соціально-гуманітарного знання (соціологія пам'яті, мнемонічна психологія, феноменологія пам'яті, мнемонічна герменевтика культури) (Киридон, 2017: 151).

На думку київського історика та етнополітолога Л. Нагорної, в наш час сформувався міждисциплінарний науковий напрям, який спеціально досліджує сферу пам'яті; він впливається у загальний потік наук про культуру, але зберігає відносну автономність і має власне предметне поле. З системою історичних наук цей напрям перебуває у складних, не до кінця прояснених відносинах (Нагорна, 2012: 6).

На нашу думку до кінця не в'ясненим є також питання співвідношення історичної пам'яті та міфу.

Метою нашої роботи є прагнення дослідити рівень теоретичного осмислення поняття історичної пам'яті та розглянути феномен історичної пам'яті в міфологічному контексті.

Методологія. Для виділення теоретико-методологічних підходів розуміння сутності поняття «історичної пам'яті» нами було використано напрацювання полтавського історика Р. Гули з роботи «Політичний міф й історична пам'ять» (Гула, 2017: 52). Методологічною основою дослідження виступають ряд підходів: *гносеологічний підхід* вивчає проблеми пізнання і його можливості, відношення знання до реальності, умови достовірності та істинності; *комплексний підхід* трактує історичну пам'ять як спосіб збереження і трансляції минулого, колективну пам'ять про минуле, соціальну пам'ять суспільства, важливу складову самоідентифікації людини та соціальних груп; *конвенціональний підхід* означає, що істина є результатом конвенції, угоди; *конструктивістський підхід* доводить, що для етнічного самовизначення замало лише безпосередніх, природних ознак, расових рис, фізіології, характерного ландшафту. Для цього потрібні певні «доктринальні», ідеологічні конструкції, які породжуються свідомою діяльністю інтелектуальної еліти.

Враховуючи механізм формування історичної пам'яті, рівні, форми існування, ознаки, черкаський історик В. Масненко створив її класифікацію:

1. *Безпосередня*, або коротка історична пам'ять, яка притаманна учасникам та свідкам подій.
2. *Наукова*, яка імплантована до наукової думки.
3. *Міфологічна*, яка міститься у легендах і міфах.
4. *Постійно відтворювана історична пам'ять* широких верств населення (Масненко, 2002: 52).

Вказана схема типів історичної пам'яті є найбільш універсальною в сучасній історичній науці. Вона класифікує наші уявлення про історичну пам'ять і дає змогу зупинитися на двох її проявах – науковому (власне історичному) і міфологічному. Саме цьому і присвячене наше дослідження.

Виклад основного матеріалу. Генетичний зв'язок історії та пам'яті є настільки очевидним, що історичну пам'ять часто ототожнюють з процесом історичного пізнання. На побутовому рівні історія як наука й історична пам'ять перебувають в одній площині, і питання про можливість конфронтаційної взаємодії між ними навіть не виникає. Проте, не все так однозначно.

Київський історик Г. Касьянов, аналізуючи взаємовідносини історії та пам'яті, вважає, що їх можна звести їх до наступних позицій: 1) історія й пам'ять протиставляються, навіть розглядаються як несумісні явища; 2) історія та пам'ять ототожнюються; 3) історія й пам'ять трактуються як форми розуміння, інтерпретації та репрезентації минулого, що перебувають у процесі постійної взаємодії, взаємного доповнення. Перший і третій підходи, як правило, пов'язані з дослідницькими та аналітичними операціями, вони більше характерні для сфери наукової діяльності. Ототожнення історії та пам'яті – дія, більш притаманна суспільно-політичним, публіцистичним, ідеологічним дискурсам (Касьянов, 2016: 119).

Львівський історик Л. Зашкільняк під «історичною пам'яттю» розуміє здатність людського розуму зберігати індивідуальний і колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Фактично, – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості і спільноти. Зрозуміло, що історична пам'ять – індивідуальна і колективна – є результатом взаємодії особистості і соціального середовища. Без такої взаємодії немає й історичної пам'яті. Таким чином, історична пам'ять – це свого роду ідентифікація з певною культурою (Зашкільняк, 2006–2007: 855).

Взаємовідносини науки історії та історичної пам'яті є складними і неоднозначними. Слід трактувати історію і пам'ять як форми розуміння, інтерпретації та репрезентації минулого, що перебувають у процесі постійної взаємодії та взаємного доповнення. Історична пам'ять – це не історія, і не частина історії, а фактично форма репрезентації минулого, яку досліджують історики. (Котляр, 2019: 155). Історія підпорядковує собі історичну пам'ять, яка зберігається в деяких кодифікованих (визнаних історією) слідах, залишках (місцях пам'яті), або будучи інтегрованою в історичний опис. Історична пам'ять є джерелом для історії як науки. Тому ми, черпаючи знання з історичної пам'яті, формуємо наше сьогодні і майбутнє.

Органічною складовою частиною історичної пам'яті є міф, який виступає в якості наповнювача змісту, пояснювальної схеми, інструменту корегування та конструювання актуальної суспільної інформації, яка обробляється, зберігається та відтворюється людським мисленням (Бойко, 2011: 82).

У масовій свідомості міф асоціюється з чимось вигаданим. Ця традиція бере свій початок ще з античної Греції від філософа Ксенофана, який поняттю «міф» протиставляв поняття «логос». Тому довгий час міф асоціювався з тим, чого не має в дійсності. Проте, в сучасному академічному середовищі існує зовсім інший підхід до розуміння міфу. І в цьому контексті він значно ближчий до поняття історичної пам'яті. Адже міфологічний світогляд – перший тип осягнення історії (Котляр, 2020: 5).

Швейцарський психолог К. Юнг вважав, що міф є виразом колективного несвідомого, що успадковане людиною з первісних часів. Значення міфу пов'язане з певними міфологічними темами, які він назвав архетипами. Несвідоме стає учасником культурного і політичного процесу, міф заповнює прогалину між свідомим і несвідомим. Для традиційної культури міф – це

реальне життя і реальні переживання, що у сучасних людей трансформувалося на регресивну архетипову поведінку, що може стати як джерелом неврозу, так і способом реконструювати реальність у нових міфологемах. Архетипи є міфоутворюючими структурами несвідомого, формою, зміст якої надається традицією і сучасністю (Jung, 1968).

Румунський філософ М. Еліаде також використовував поняття «архетип», але на відміну від К. Юнга, розумів його як «парадигму», «зразок для наслідування». Міф – це особливий тип нарративу, що істотно відрізняється від інших споріднених йому типів, таких як сага, казка або фантастика. Міф оповідає про походження сушого, при цьому не видозмінюючи людських відносин та не віддаючи перевагу оптимістичній або песимістичній орієнтації. Міф свідомо сприймається як зразок мислення та пропонує ідеальні моделі, які можна використовувати як для виправдання ритуалів, так і для важливих людських дій, священних або буденних. У цьому розумінні міф є сучасним, міфи створюють парадигми всіх людських дій (Еліаде, 2001).

Структурна теорія міфу була розроблена французьким етнологом К. Леві-Стросом. Визнаючи специфічність міфологічного мислення, вчений довів, що воно здатне до узагальнень, класифікацій та логічного аналізу. Сам міф є сферою безсвідомих логічних операцій та інструментом вирішення протиріч. При створенні нових міфологічних систем зберігається їхня спільна структура (Леві-Строс, 2000).

Символічну теорію міфу розробив німецький філософ Е. Кассіер, який розглядав міфологію поряд з мовою та мистецтвом як автономну символічну форму культури, що володіє особливим способом символічної об'єктивації чуттєвих даних. Міф постає як замкнута символічна система, об'єднана характером функціонування, способом моделювання оточуючого світу. Символізм міфу полягає в тому, що конкретно-чуттєве може узагальнювати лише стаючи знаком, символом. Специфіку міфологічної свідомості Е. Кассіер вбачає в поєднанні реального та ідеального, речі та образу, предмету та властивості. Весь всесвіт побудований за єдиною моделлю, де «сакральне» (священне, тобто міфологічно релевантне, концентроване, з особливим магічним відбитком) протистоїть «буденному» (емпіричному, плинному), від цього залежать міфологічні уявлення про простір, час та числа (Cassirer, 2023). Досліджуючи символічне мислення, Е. Кассіер наводить докази того, що міфотворчість є одним з найдавніших видів людської діяльності.

Французький філософ Р. Барт у серії нарисів «Міфології» говорить про те, що міф перетворює історію на ідеологію (Barthes, 1991). Він пов'язує міф з мовою й інформацією, використовуючи для аналізу міфу поняття семіотики – відокремлення того, що означає, від означуваного (наприклад, слова від означуваного ним поняття). Особливості міфу він бачить у регресії від змісту до форми. Міф виробляє образи, збіднені змістом, що дозволяють додавати їм нових символічних значень, як би надбудовуючи над первинним змістом того чи іншого образу вторинний зміст, що служить для створення нового знаку. Міфічне поняття відчужує первісний зміст, утворюючи якісно змінену «вкрадену мову». Первісний зміст якби перетворюється на тло чи форму, що

підмінює мову метамовою міфу, відірваного від реальності. Оскільки більшості людей важко розрізнити знак і означуване, зміст і форму, старий і новий знаки, первинний і вторинний зміст змінюються місцями і міфічне значення сприймається як факт, вторинна семіотична система – як система фактів. Так народжуються міфи, що заповнюють сучасну історію.

Л. Зашкільняк вважає, що закріплені у суспільній свідомості попередні стани та візії, у нових історичних умовах неодмінно перетворюються на міфи, на стійкі стереотипи, які вже повністю або частково не відповідають новій реальності. Чим швидше змінюється картина світу, тим швидше попередньо здобуті знання стають міфами і стереотипами (Зашкільняк, 2006-2007: 857).

Про міфотворчість у формуванні історичної пам'яті пишуть багато, але алгоритм міфотворення лишається все ж недостатньо проясненим. З точки зору кийвського історика Н. Яковенко, «... людська пам'ять не сягає глибше трьох поколінь, тож ідеться про вигаданий образ минулого – певне «колективне переживання», яке згуртовує спільноту в цілісну одиницю завдяки спільним «спогадам» про нібито єдиного предка, про спільно освоєну / здобуту територію, про спільно пережиті успіхи й невдачі. У цьому сенсі «історична пам'ять», по суті, тотожна до мітової, бо вибирає з хаотичного плину суцього якісь певні, потрібні спільноті вартості, а також дає змогу долати тимчасовість і скороминущість життя окремої людини» (Яковенко, 2007: 34).

Історик з Ірпеня О. Готра вважає, що історична пам'ять як чинник національної ідентичності відіграє надзвичайно важливу роль. Разом з тим потрібно розрізняти та відмовитися від спроб сформуванню єдину версію історичної пам'яті. Головне – це історична правда, яка досліджена на історичних джерелах. Місія історії – це її уроки, історія як рушійна сила. Україна єдина, її розділяють лише історичні міфи. Завдання історичної пам'яті перейти від змагання та війни міфів до розгляду різних інтерпретацій подій. Відмова від фальсифікацій, боротьба з маніпуляціями – актуальні вимоги до історичної пам'яті. Людина ХХІ ст. цікавиться своєю історією, наше завдання допомогти опираючись на історичну пам'ять будувати прогресивне майбутнє (Готра, 2015: 151-152).

На думку ніжинського історика і політолога О. Бойка, специфіка сучасної ситуації в Україні полягає в тому, що в роки незалежності виник новий суспільний феномен – «війна міфів», який накладає суттєвий відбиток на суспільну свідомість в цілому та історичну пам'ять зокрема. Підґрунтям цього феномену є процес певної дестабілізації глибинних підвалин історичної пам'яті під впливом радикальних втручань у процес її формування та розвитку. З одного боку, згадані втручання цілком обґрунтовані та необхідні, оскільки вони базуються на явищі «ліквідації білих плям», але з іншого – дуже часто вони мають кон'юнктурний характер з політичним підтекстом, орієнтованим виключно на вирішення нагальних, сьогоденних питань та проблем.

Безпосередніми наслідками впливу «війни міфів» на історичну пам'ять, на нашу думку, слід вважати різке посилення мозаїчності структури історичної пам'яті. У результаті – історична пам'ять постійно видозмінюється, а позитивне, незмінне, поступальне накопичення історичного досвіду фактично

зводиться до мінімуму. Такий формат історичної пам'яті не дозволяє їй повноцінно виконати одну зі своїх ключових суспільних функцій – консолідує (Бойко, 2011: 94-95).

Історична пам'ять – це не стільки простір продукування історичного знання, скільки засіб донесення уже сформованих матриць історичного досвіду до широкого загалу і їх закріплення в суспільній свідомості. А з врахуванням неминучої у цьому процесі вибірковості й чорно-білих оціночних пріоритетів ніхто не може гарантувати уникнення на цьому шляху міфотворення. Природа міфу, незважаючи на давній вік цього феномену, ще не розкрила всіх своїх таємниць, вона дуже не просто піддається науковому аналізу, оскільки надзвичайно складна та неоднозначна. Міф виконує не лише пояснювальну, а й регулятивну функцію, що виступає в якості одного з найважливіших механізмів організації соціального, господарського і культурного життя.

Висновки. Історична пам'ять – це відносно стійкий набір взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле певної групи людей, кодифікований і стандартизований в історичних дослідженнях, міфах та символах. Історична пам'ять дає можливість усвідомити людиною свою роль як діючої особи історії, спрогнозувати майбутнє та впевнено почуватися в сучасному світі.

В контексті історичних досліджень існує чітке усвідомлення порядку, який існує між минулим, сучасним і майбутнім. Причому історична пам'ять встановлює не лише причинний зв'язок від минулого до майбутнього через сучасне, але й впливає на оціночні характеристики минувшини, і на ретроспективне бачення нашого сьогодення. Історична пам'ять «генетично» запрограмована на оцінку. Їй притаманні не просто пригадування й відтворення, але й своєрідний рефлекс сприйняття чи несприйняття, схвалення чи осуду. Тому кожний історичний факт стає об'єктом прискіпливого аналізу (Kotlyar, 2021: 88).

Історична пам'ять – це міфологізована форма групових уявлень про минуле, що існують, як правило, у вигляді набору стереотипних дискурсів, симулякрів, символів і «місць пам'яті». В умовах інформаційного суспільства вона набуває статусу гіперреальності, а це серйозно впливає на те, що прийнято вважати реальністю.

Існуючі матриці вітчизняної історичної пам'яті створені з різних міфів. Будь-які спроби розхитати бодай один з цих міфів шляхом раціоналістичних міркувань і неспростованих фактів ані у колі професіоналів, ані на рівні масової свідомості «не спрацьовують». Насамперед тому, що кожен міф намертво зрісся з певною ідеологією і відповідає цілком визначеним політичним потребам.

Співвідношення історичної пам'яті (ІІІ), історії як науки (І) і міфу (М) можна показати за допомогою формули: $ІІІ = І - М$, де історична пам'ять є джерелом для історичних досліджень, а історія як наука виконує деміфологізуючу функцію. Разом з тим має право на існування і така формула: $І = ІІІ + М$, де історична наука базується як на історичній пам'яті так і на міфах, як на історичних джерелах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Бойко, 2011 – Бойко О. Д. Сучасний політичний міф як інструмент конструювання історичної пам'яті // *Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять*. 2011. Вип. 1. С. 82-100.
- Готра, 2015 – Готра О. Історична пам'ять як чинник формування ідентичності // *INTERMARUM: історія, політика, культура*. 2015. Випуск 2. С. 143-55.
- Гула, 2017 – Гула Р. В. Політичний міф й історична пам'ять // *Наукові праці МАУП*. 2017. Вип. 52(1). С. 49–55.
- Двуреченська, 2014 – Двуреченська О. С. Місце історичної пам'яті у розвитку України як суб'єкта сучасних міжнародних відносин // *Грані*. 2014. №1 (105). С. 59-63.
- Еліаде, 2001 – Еліаде М. Священне й мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання. Київ: Основи, 2001. 591 с.
- Зашкільняк, 2006–2007 – Зашкільняк Л. О. Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2006–2007. Вип. 15. С. 855-862.
- Касьянов, 2016 – Касьянов Г. В. Історична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять // *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118-137.
- Киридон, 2017 – Киридон А. М. Студії пам'яті у сучасній гуманітаристиці: історія становлення // *Український історичний журнал*. 2017. № 4. С. 150-161.
- Котляр, 2019 – Котляр Ю. В. Історична пам'ять: українська інтерпретація // *Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма: зб. тез матеріалів*. Дніпро: ДДУВС, 2019. С. 153-155.
- Котляр, 2020 – Котляр Ю. В. Міф та історична пам'ять // *«Могилянські читання – 2020: Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: глобальний, національний та регіональний аспекти»: XXIII Всеукраїнська науково-практична конференція: тези доповідей наукової конференції «Історія України та всесвітня історія в контексті регіональних досліджень»*. Миколаїв: Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2020. С. 5-7.
- Леві-Строс, 2000 – Леві-Строс К. Первісне мислення. Київ: Український центр духовної культури, 2000. 324 с.
- Масненко, 2002 – Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 49-62.
- Нагорна, 2012 – Нагорна Л. П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 328 с.
- Яковенко, 2007 – Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 376 с.
- Barthes, 1991 – Barthes R. *Mythologies*. New York: The Noonday Press, 1991. 164 p.
- Cassirer, 2023 – Cassirer E. *The philosophy of symbolic forms. Volume 2: Mythical thinking*. New York: Taylor & Francis, 2023. 370 p.
- Jung, 1968 – Jung C. G. *Aion: Researches into the phenomenology of the self*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968. 333 p.
- Kotlyar, 2021 – Kotlyar Yu. Historical memory and historical science: European and Ukrainian discourses // *European Historical Studies: Scientific Journal*. 2021. № 18. P. 78-88.

REFERENCES

- Boyko, 2011 – Boyko O. D. Suchasnyi politychnyi mif yak instrument konstruiuvannia istorychnoi pam'iaty [Modern political myth as a tool for designing of historical memory] // *Derzhavotvorchi ta tsyvilizatsiini zdobutky ukrainskoho narodu. Natsionalna ta istorychna pam'iat*. 2011. Vyp. 1. S. 82-100 [in Ukrainian].
- Gotra, 2015 – Gotra O. Istorychna pam'iat yak chynnyk formuvannia identychnosti [Historical memory as a factor in the formation of national identity] // *INTERMARUM: istoriia, polityka, kultura*. 2015. Vyp. 2. S. 143–155 [in Ukrainian].
- Hula, 2017 – Hula R. V. Politychnyi mif y istorychna pam'iat [Political myth and historical memory] // *Naukovi pratsi MAUP*. 2017. Vyp. 52(1). S. 49-55 [in Ukrainian].
- Dvurechenska, 2014 – Dvurechenska O. S., Mistse istorychnoi pam'iaty u rozvytku Ukrainy yak subiekta suchasnykh mizhnarodnykh vidnosyn [Place of historical memory in the development of Ukraine as a subject of contemporary international relations] // *Hrani*. 2014. № 1 (105). S. 59-63 [in Ukrainian].
- Eliade, 2001 – Eliade M. Sviashchenne y myrske; Mify, snydydinnia i misterii; Mefistofel i androhin; Okulytzm, vorozhbystvo ta kulturni upodobannia [Sacred and mundane; Myths, dreams and mysteries; Mephistopheles and Androgyne; Occultism, Divination and Cultural Preferences]. Kyiv: Osnovy, 2001. 591 s. [in Ukrainian].
- Zashkilniak, 2006-2007 – Zashkilniak L. Istorychna pam'iat ta istoriografiiia yak doslidnytske pole dlia intelektualnoi istorii [Historical memory and historiography as a research field for intellectual history] // *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*. 2006–2007. Vyp. 15. S. 855-862 [in Ukrainian].
- Kasianov, 2016 – Kasianov G. V. Istorychna pam'iat ta istorychna polityka: do pytannia pro terminolohiiu y henealohiiu poniat [Historical memory and historical politics: On the question of terminology and genealogy of concepts] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2016. № 2. S. 118–137 [in Ukrainian].
- Kyrydon, 2017 – Kyrydon A. M. Studii pam'iaty u suchasni humanitarnyystysi: istoriia stanovlennia [Memory studies in contemporary humanities: A history of formation] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2017. № 4. S. 150-161 [in Ukrainian].
- Kotlyar, 2019 – Kotlyar Yu. V. Istorychna pam'iat: ukrainska interpretatsiia [Historical memory: Ukrainian

- interpretation] // *Sotsialno-humanitarni vymiry pravovoi derzhavy: evoliutsiina paradyhma*: zb. tez materialiv. Dnipro: DDUVS, 2019. S. 153–155 [in Ukrainian].
- Kotlyar, 2020. – Kotlyar Yu. V. Mif ta istorychna pamiat [Myth and historical memory] // «*Mohylianski chytannia – 2020: Dosvid ta tendentsii rozvytku suspilstva v Ukraini: hlobalnyi, natsionalnyi ta rehionalnyi aspekty*»: XXIII Vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiia: tezy dopovidei naukovo konferentsii «*Istoriia Ukrainy ta vsesvitnia istoriia v konteksti rehionalnykh doslidzhen*». Mykolaiv: Petro Mohyla BSNU, 2020. S. 5-7 [in Ukrainian].
- Levi-Stros, 2000 – Levi-Stros C. Pervisne myslennia [Primitive thinking]. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury, 2000. 324 s. [in Ukrainian].
- Masnenko, 2002 – Masnenko V. V. Istorychna pamiat yak osnova formuvannia natsionalnoi svidomosti [Historical memory as a basis for the formation of national consciousness] // *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2002. № 5. S. 49-62 [in Ukrainian].
- Nahorna, 2012 – Nahorna L. P. Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii [Historical memory: theories, discourses, reflections]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2012. 328 s. [in Ukrainian].
- Yakovenko, 2007 – Yakovenko N. Vstup do istorii [Introduction to history]. Kyiv: Krytyka, 2007. 376 s. [in Ukrainian].
- Barthes, 1991 – Barthes R. *Mythologies*. New York: The Noonday Press, 1991. 164 p. [in English].
- Cassirer, 2023 – Cassirer E. *The philosophy of symbolic forms. Volume 2: Mythical thinking*. New York: Taylor & Francis, 2023. 370 p. [in English].
- Jung, 1968 – Jung C. G. *Aion: Researches into the phenomenology of the self*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1968. 333 p. [in Ukrainian].
- Kotlyar, 2021 – Kotlyar Yu. Historical memory and historical science: European and Ukrainian discourses // *European Historical Studies: Scientific Journal*. 2021. № 18. P. 78-88 [in English].